

Амарбаясгалант хийд

Халхын Түшээт хан аймгийн нутаг одоогийн Сэлэнгэ аймгийн Баруунбүрэн сумын нутагт эртний домог түүхт Бүрэнхаан уулын хормой, Ивэн голын зүүн бие, Шар дов хэмээх тэгш сайхан дэвсгэг дээр Манж дайчин улсын эзэн Найралт төв хааны 1727 оны зарлигаар Амарбаясгалант хийд сүндэрлэн босжээ. Хийдийг байгуулсан газрыг Ивэн, Хүжийн голын хөндийгөөс харахад их айлын хормой мэт, Бүрэнхаан уул амар амгалан нойрсож байгаа баатар мэт харагдана. Хийдээс урагшаа, зүүн баруун тийшээгээ уужим тэнүүн, халуунд сэр сэр салхитай сэрүүн бумбын орон юм.

Амарбаясгалант хийдийн байршлийн нэг онцлог гэвэл дөрвөн зүгийн хаанаас нь ч очиход боломжтой, урьд нь, одоо ч олон замын зангилаан дээр байгуулагджээ. Амарбаясгалант хийд нийслэл Улаанбаатар хотоос шулуунаар бол 260-аад км, Дархан, Эрдэнэтийн гол зам дайрдаг Орхон голын гүүрнээс баруун хойшоо 50 гаруйхан км газарт оршдог.

Амарбаясгалант хийд өнөөдөр Ивэн голын зүүн хойд тэгш сайхан дэнж чанх урагшаа харсан хаалгатай 208 метр урт, 176 метр өргөнтэй хэрмэн дотор оршиж байна. Мөн дөрвөн талаасаа гадна хэрэмнээс дотогш тус бүр тавин алхамын зайтай дотор хэрэм буюу давхар хэрэмтэй. Дотоод хэрэмний дотор голлох 16 дуганатай, харин гадаад их хэрэмний дотор, дотор хэрэмний гадна 10 цагаан гэгдэх 10 дугана хойд баруун, зүүн талаар хагас тойрон хаанаас ч харсан дөрөв дөрөв харагдахаар сонин байрлалтай баригдсан байна.

Хэрмийн урдахь гол үүдний тамгын дуганаас урагш шөргөн хашаатай талбай бий. Энд хэн ч байсан мориноосоо бууж залбирах зарлигтай. Талбайн өмнө 16м урттай, 93 см өргөнтэй, 3м өндөр тоосгон Ямтай бий. Талбайн зүүн урд Номун хааны дуган бий. Энэ нь хэрмийн гадна байсан сүм дугануудаас үлдсэн ганц нь ажээ.

Хийдээс баруун хойшоо хоёр саахалтын зайд ууланд Суврагын ам гэдэг газар бий. Тэнд Бурхан багшид зориулсан 8 суврага, уншлагын 3 сайхан дуган байсан нь үгүй болж зөвхөн 8 суврагын суурь л үлджээ.

Одоо Амарбаясгалант хийдийн гол дугануудын хэлбэр хэмжээ, доторх бурхан шүтээнүүдийн тухай тус бүрд нь үүдэн талаас эхлэн танилцуулъя. Үүнд:

1. Хэрмийн өмнөх үүдний орших Тамгын дуган нь 11м урт, 7м өргөнтэй багахан дуган юм. Дотор нь хоёр талын хананд том жсаазанд Богдын хоёр тамга байрлуулжээ. Тамга нь “Нарангэрэлт Богд” гэсэн Хятад үсэгтэй.
2. Их хэрмийн урд Жин хэнгэрэгийн дуган байна. Урьд нь том хэнгэрэг байсан нь одоо үгүй болжээ.
3. Түүний харалдаа зүүн талд Жин хонхны дуган бий. Үүний дотор 122см өндөртэй тойргоороо 133см амсартай, том хонх хэмхэрхий ч гэсэн байж байна.
4. Махаранзын дуган: Энэ дуганд 4 махаранз бий. 1938 онд орвонгоор нь устгасан 4 махаранзыг 1988-1989 онд Улаанбаатараас уран Жамба ирж дахин бүтээсэн нь Амарбаясгалант хийд дахин мандан дэлгэрэх алтан замыг нээсэн буянт үйл болжээ. Хөрөнгийг нь засгийн газраас гаргажээ. Нэг дуган нь 7,8м урт, 7,5м өргөнтэй бараг тэг дөрвөлжин юм.
5. Түүхийн хоёр дуган: Энэ нь хэмжээгээр жижигхэн, дотор нь Манжийн хааны зарлиг сийлж бичсэн хоёр том чулуун гэрэлт хөшөө юм.
6. Цогчин дугана: Энэ бол хамгийн том нь бөгөөд ер нь өөр байхгүй том, гоёмсог дуган байна. Гаднах дөрвөн талдаа 36 баганатай, дотроо 44 баганатай хааш хаашаагаа 29м тэг дөрвөлжин модон дуган юм. Цогчин дуганы гол шүтээнүүд нь баримал том Намсрай, Богд Зонхов, Боржин чулуун

Бурхан багш Жанрайсиг, зурмал олон манал, Далай ламын болон Богд Жавзандамбын хоёр сэнтий, шухан Ганжуур, Гүрү-дива Ринбочигийн Энэтхэгт бүтээлгээж авчиран бэлэглэсэн сайн цагийн мянган бурхан бий. Цогчин дуган нь хоёр давхар, сүрлэг гоё билээ.

7. Маналын дуган: Баруун урд өнцөгт оршдог 10,85м урт 7,3м өргөн. Хуучин олон хар Маналууд байжээ. Одоо Гүрү-Дива багшийн бэлэглэсэн 100 Аюуш бурхан, Лондонд хэвлэсэн Ганжуурын ботиудыг залжээ.

8. Сахиусын дуган: зуугийн зүүн урд өнцөгт бий. Заримыг нь зурсан, заримыг нь хүрлээр цутгаж алтадсан, 10 хангал сахиус энэ дуганд бий. Тэдгээр нь Лхам, Жамсран, Чойжоо, Гомбо, Намсрай, Чагдар, Жигжид, Гонгор, Цамба, Бүрэнхааны сахиус эдгээр юм. Дуганы урт 21м өргөн нь 13м аж.

9. Зуугийн дуган: Энэ дуганд Бурхан багш Санжаа, Осрон гэдэг хоёр шавьтайгаа, Майдар бурхан хоёр шавьтайгаа, Сэмбээжид найман гэлэн, Дайждамдин, чадар, баримал 16 Найдаг, жүдүг зэрэг Балбын урчууд шинээр бүтээсэн шүтээнүүд байна.

10. Дөрөвдүгээр богдын шарилын дуган: Урт өргөн нь адилхан 9,7м тэг дөрвөлжин дуган. Дотор нь дөрөвдүгээр богдын дүр, намтрыг нь бичиж тавьжээ.

11. Өндөр гэгээний шарилын дуган: Хэмжээ нь Дөрөвдүгээр Богдынхтой яг ижил: дотор нь Өндөр гэгээний Занданшуулсан шарил 1000ш Өндөр гэгээний баримал шүтээнтэй байсан. Одоо Өндөр гэгээний баримал дүр байна.

12. Лаврин дуган: зуугийн чанх ард байна. 25,4м урт, 9м өргөнтэй том дуган юм. Дотор нь Өндөр гэгээний хоёр том баримал, хоёр Жавзан, Шали, хэмээх догшид байна. Энэ нь богд ирэх үедээ залардаг дуган юм байна.

13. Лхүн-Лха буюу Богдод мөргөл үйлдэх дацан. 8,9м урттай, 7,95м өргөнтэй жижиг модон дуган бий.

14. Гэгээний Шар орд буюу Яамны дуган: Шүтээн нь Жанрайсиг бурхан юм.

15. Нархажидын сүм: 12м урт, 8м өргөн. Өндөр гэгээний бүтээсэн Нархажид бурхан байсан нь үгүй болсон. Энэ бурханыг урьд Өндөр гэгээн хайртай бүсгүйнхээ дурсгалд зориулан бүтээсэн байжээ.

16. Майдрын дуган: Хэмжээ нь Нархажидынхтай адил энд эргэдэг Майдар, суугаа хүний хэмжээтэй шинжтэй Лим шүтээн байжээ. /Лим шүтээн нь цутгаж бүтээсэн/

Эдгээр үндсэн гол 16 дуганаас гадна дээр дурьдсан 10 цагаан дуган гадаад хэрэмний дотор бий. Ингээд Амарбаясгалант хийд одоо 26 дугантай, 2 их суваргатай байна.